

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «ГЛУХІВ»

ЦЕНТР ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА
Національної академії наук України і
Українського товариства охорони пам'яток історії та культури

ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Олександра Довженка

СІВЕРЩИНА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Наукове видання

Випуск 11

Видається з 2008 року

Глухів – Київ
Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК
2018

Рекомендовано до друку:

Вченою радою Національного заповідника «Глухів»
(протокол № 2 від 18.04.2018 р.)

Вченою радою Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК
(протокол № 3 від 12.04.2018 р.)

Вченою радою Глухівського національного педуніверситету ім. О. Довженка
(протокол № 9 від 28.02.2018 р.)

Редакційна колегія:

І.В. Мошик (голова), О.М. Титова (заступник голови), В.І. Абакумова,
Л.М. Бесов, С.І. Білокінь, Л.О. Гріффен, С.Ю. Зозуля, Г.Д. Казьмирчук, Ю.О. Коваленко,
О.І. Курок, М.П. Недюха, Ю.О. Нікітін, С.І. Посохов, К.М. Тищенко,
С.П. Жукова (відповідальний секретар)

Адреса редакції:

41400, м. Глухів Сумської обл., вул. Шевченка, 30, тел./факс +380-5444-23557
e-mail: dikz@ukr.net

Адреса розміщення електронної версії видання в мережі Інтернет

<http://nz-hlukhiv.com.ua>

Видання зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21939–11839ПР від 31.03.2016 р.)

Збірник наукових праць «Сіверщина в історії України»
внесений до переліку фахових видань з історичних наук
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.05.2016 р. № 515)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО ТА ПАМ'ЯТКООХОРОННА СПРАВА

Харковенко Р.В. Актуальні питання національної культурної спадщини України як частини загальноєвропейського надбання	7
Бичковська Г.М., Горькова А.О. Суспільно-політичні та культурні передумови створення Центру пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК	11
Вечерський В.В. Типологічні контамінації в архітектурі Лівобережної України XVIII ст.	15
Романченко О.Д. Проблеми і тенденції реставраційної практики середини XX – початку XXI ст. (на прикладі церкви Феодосія Печерського в Києві)	19
Зайцева В.О. Зовнішній настінний розпис кріпосних мурів Києво-Печерської лаври. Історія реставрації, дослідження та проблеми збереження	26
Черевко І.А. Розвиток екзогенних геологічних процесів на території Києво-Печерської лаври та їх вплив на стан пам'яток	31
Руденок В.Я., Василенко А.А. Чернігівський Іллінський монастир за результатами археологічних досліджень	37
Старенький І.О. Охоронні археологічні дослідження на території заповідників (на прикладі Кам'янця-Подільського)	40
Mezentsev V.I., Sytyi Yu.M., Kovalenko Yu.O. Report on Baturyn archaeological research in 2017	43
Сенченко Н.М. Церковні пам'ятки: генеза термінології XVIII–XIX ст.	48
Протоиерей Чурочкин А.А. Церковь Николая Великорецкого в Путивле	52
Коваленко Ю.О. Храми села Некрасового	56
В'ялець А.В. Українська лінія: історія будівництва, проблеми збереження та туристичний потенціал	61
Данько С.М. Ботанічна пам'ятка природи «Акація біла», яку посадив Т.Г. Шевченко: міф чи реальність	67

РОЗДІЛ II. ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА ДАВНІХ ЧАСІВ І СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Тищенко К.М. Парфянський пласт українських прізвищ Сіверщини: Коперсаки, Подопрігори, Дейнеки	70
Троцька В.І. З історії дослідження глиняних виробів у світоглядних уявленнях та віруваннях населення доби Київської Русі (за писемними джерелами та археологічними даними)	80

РОЗДІЛ III. ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКА ДОБА ТА ГЕТЬМАНЩИНА

Бакалець О.А. Нові знахідки срібних монет та зливкових гривень XIV–XV ст. на території Поділля та Сіверщини	84
Шерстюк В.В., Коваленко М.В. Монетний «скарб» (гаманець) середини XVII ст. з Роменщини	91
Клюєв А.М. Топографія знахідок монетно-речових скарбів XVII–XVIII ст. на території Глухівського району	96
Гриценко А.П. Заснування населених пунктів Глухівщини в другій половині XVII століття в результаті переселення жителів Правобережжя України	104
Степенькін С.Ю. Стародубський полковник Тимофій Золотаренко	107
Железко Р.А. Ніжинський полковник Остап Золотаренко	109
Лесик Л.В. Благоустрій міста Ніжина у XVII–XVIII ст.	112

Железко К.А. Ніжинська фортеця в часи Північної війни 1700–1721 рр.	114
Токарев С.А. Вихідці з остерської шляхти у складі козацької старшини Ніжинського полку у другій половині XVII–XVIII ст.	117
Попружна А.В. Традиції увічнення пам'яті в поховальній культурі козацької старшини другої половини XVII–XVIII ст.	120
Мезенцев В.І. Керамічні розетки споруд Центральної України XVII–XVIII ст.	125
Павленко С.О. Зображення гетьмана І. Мазепи та його наближених у настінних композиціях Софії Київської	137
Хармак М.М. До питання про гончарне ремесло Батурина кінця XVII – середини XVIII ст.	142
Мицик Ю.А. Нові документи з історії Глухівщини гетьманської доби	144
Тюльпа С.П. Українська мемуаристика історії Глухова (автобіографічні спомини, записи, щоденники).....	148
Тарасенко І.Ю. Матеріали Крелевецької сотенної канцелярії (фонд 64 ЦДІАК України)	151
Мицик Ю.А. Свято-Успенський жіночий монастир в Нових Млинах в світлі документів фонду 140 ЦДІАК України	155
Лушняк Є.М. Родина Розумовських в анекдотах французьких сучасників	158
Травкіна О.І. Про заходи щодо обов'язкового навчання дітей священно- та церковнослужителів у Чернігівському колегіумі у 60-х роках XVIII ст. (Наказ Уланівській катедральній волості).....	162
Заремський М.Й. «Міркування двох індіців...» Я. Козельського: гносеологічні ідеї в контексті просвітництва	165
Іванченко Л.А., Марченко М.О. Історія Глухівщини 1729–1829 рр. на сторінках домашнього архіву М.О. Марченка	170

РОЗДІЛ IV. НОВА ІСТОРІЯ

Будзар М.М. Мати і дитина у панському маєтку Лівобережної України першої половини XIX ст. (за его-документами з архіву Галаганів)	176
Барабаш Н.О. Приватний пансіон П. Білецького-Носенка за споминами М. Маркевича	180
Міллер Н.В. Маловідомі факти з біографії педагога, етнографа, фольклориста Петра Чуйкевича (з нагоди 200-ліття від дня народження)	183
Діденко Я.Л. Пам'ятки Чигиринщини в творчій спадщині Міхала Грабовського	189
Заїка О.Я. «Залишив по собі незабутній слід чарівного спогаду» (до 200-річчя від дня народження В.І. Штернберга)	193
Іваненко А.О. Наукові студії викладачів загальноосвітніх кафедр Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька (1840–1875 рр.)	197
Котельницький Н.А. Політична діяльність ліберальних земців Північного Лівобережжя (60–80 рр. XIX ст.)	200
Коваленко О.О. Земська діяльність Г.О. Милорадовича (друга половина XIX ст.)	204
Солодка К.Ю. Службові правопорушення серед чиновництва Ніжинського повіту у другій половині XIX – на початку XX ст.	207
Католик А.В. Стан доземської системи охорони здоров'я на Чернігівщині 1844–1863 рр.	210
Нікітін В.Г., Терех М.І. Особливості земської медичної реформи в Конотопському повіті Чернігівської губернії у 1864–1890 роках	213
Назарова В.В. Історія становлення Глуховської Земської больницы во второй половине XIX – в начале XX века	218
Іванченко Л.А. Будівничі сільського господарства другої половини XIX – початку XX ст.:	

вплив громадсько-просвітницької діяльності та соціально-інтелектуального оточення П.М. Дубровського (1857–1916) на розвиток української нації	227
Мірошниченко Н.О. Розвиток початкової сільськогосподарської освіти в Україні (XIX – початок XX ст.)	233
Степанова О.В. Фактори розвитку сировинної бази цукрової промисловості в Чернігівській губернії у XIX – на початку XX ст.	237
Снагощенко В.В. М.І. Мурашко – фундатор Київської рисувальної школи (1875–1901)	241
Крижанівський В.М. Соціальний та професійний портрет викладачів історії Глухівського учительського інституту (1874–1917 рр.)	245
Чернякова Я.В. Ув'язчі листи на ім'я А.Я. Терещенка (за документами Державного архіву Сумської області)	249
Юрченко С.Б. Три листи Ніколи Терещенка, що стосуються будівельної історії Трьох-Анастасіївської церкви	252
Шишкіна Ю.А. Невідомий майстер кам'яних справ	253
Мірошниченко О.М. Реєстр надгробків XVIII – початку XX ст. Вознесенського кладовища міста Глухова	256
Орлов В.М. Релігійна політика Російської імперії щодо неправославних християнських об'єднань і їх діяльність в Україні XIX – початку XX ст.: українська радянська історіографія 1950-х – першої половини 1980-х рр.	264
Федусь Д.М. Церковна історія у доробку П.М. Добровольського	267
Татарчук В.В., Константинов В.О. Уточнення аспектів авіаційної діяльності Федора Терещенка (1910-ті роки). До 130-річчя від дня народження	269
Артемова Л.В. Глухів в Українській революції 1917–1920 рр.	273
Кириєвський В.Д., Земанек А.О. Битва за Шостку. 1918	276
Кужельна О.В. Шостенський військовий комісаріат у 1919–1921 роках	284
Шаповал Ю.І. Михайло Грушевський: еміграція і повернення в Україну (1919–1924)	290
Мошик І.В. Формування місцевих органів радянської влади на Глухівщині у 20-ті роки XX ст.	300
Непотенко І.В. Конфігурація торговельного простору Чернігова в умовах екстремальної повсякденності	305
Рига Д.В. Скасування гімназійної освіти та процес становлення середніх навчальних закладів міста Чернігова у 20–30-х роках XX ст.	308
Рой С.В. Робітничо-селянський факультет при Ніжинському інституті народної освіти: особливості виникнення та функціонування протягом 1921–1930-х рр.	311
Лебедева Ю.О. Політизація українознавчих досліджень на початку XX ст.	315
Глухенький А.А. Чернігівські архієреї Української автокефальної православної церкви у 20-х роках XX ст.	321
Ванжула О.М. Чернігівський Спасо-Преображенський собор у 1920-х – на початку 1930-х рр.	324
Горох М.В. Роменський універмаг «Торгсин»: біографічні довідки	329
Салтан Н.М. Внесок Василя Дубровського та Дмитра Соловєя у розбудову громадсько-політичного життя Харкова за часів німецької окупації, 1941–1943 рр.	332
Рожкова Л.І. Повсякденне життя у роки нацистської окупації за спогадами сумчан	337
Заїка В.В. Глухів. Відродження (з приватних записів В.М. Заїки 1943 р.)	341
Юхно Ф.А. Листування вірян із органами влади як дзеркало їх відносин на Чернігівщині у 50-х рр. XX ст.	346
Литовченко О.Л. Панорама Чернігівського Дитинця за матеріалами кінострічки «Там, на неведомых дорожках...» (1982 р.)	350
Демиденко Н.М. Діяльність Павла Зайцева (1886–1965) – відомого шевченкознавця, громадсько-політичного діяча: повернення із забуття	353

Салата С.А., Константинов В.О. Павло Романчук – уродженець Сіверщини і директор Київської астрономічної обсерваторії	357
Салтан О.М. Топонімічні варіації пояснення назви міста Мена Чернігівської області	360
Ткаченко В.М. Історіографічно-джерелознавчі матеріали до вивчення Чернігово-Сіверського писанкарства	365
Ковальов О.Є. З історії розвитку мистецтва витинанки	369
Ликова О.Г. Михайло Китриш – від ремісника до мистця	373
Бурда І.О., Абакумова В.І. Народний молодіжний аматорський театр «Пілігрим» у м. Глухові: етапи становлення та сучасність	376

РОЗДІЛ V. МУЗЕЙНА СПРАВА

Булик Н.М. Світло й тіні музейно-археологічного життя Львова першої половини ХХ ст. (на прикладі музею Дідушицьких)	380
Яненко А.С. Основні експозиції Всеукраїнського музейного городка / Українського центрального антирелігійного музею у 1930-х рр.: проектування і реалізація	387
Тетеря Д.А., Білоусько В.М. Роль Т.Г. Мовші у створенні першого в Україні Музею трипільської культури	399
Пістоленко І.О. З історії музейної справи на Полтавщині у 1960-ті – 1990 роки: традиції і новації полтавських художників-експозиціонерів	405
Янченко В.В., Махота О.О. Музей середньовічних музичних інструментів у «Парку Київська Русь»	411
Тетеря С.А., Костюк Н.В. Сучасні дослідження кобзарської традиції – основа реекспозиції Музею кобзарства Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»	417
Шкіра М.В., Шкіра Н.М., Шкіра Л.М. Різьблені сволоки у традиційному народному житлі (за матеріалами артефактів Музею народної архітектури та побуту середньої Наддніпрянщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»)	420
Ревага Н.М. Зібрання ікон Покрови Пресвятої Богородиці Переяславщини ХІХ століття у фондовій колекції Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»	427
Кондратенко Н.Г. Поезія великих форм: керамічні миски Івана Гладиревського у зібрання Полтавського краєзнавчого музею ім. Василя Кричевського	430
Чечель Ж.А. Виставки-конкурси кераміки Національного музею-заповідника українського гончарства як стартовий майданчик для молодих керамістів	434
Дунайна І.Г. Фарфор та фаянс Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: формування та предметний склад колекції	434
Дем'яненко Н.Д. Вулики з пасіки П. Прокоповича у фондовій збірці історико-етнографічного заповідника «Переяслав»	437
Старченко В.І., Сулима О.С. Східні навіювання	444
Онопрієнко О.В. Інтерактивність як один з елементів музейної педагогіки в діяльності комунального закладу «Глухівський міський краєзнавчий музей»	447
Новікова-Вигран О.С. Стратегія розвитку НІАМ «Київська фортеця» на період 2016–2026 рр.	450
АВТОРИ	455

